

IX. Traducerea ca literă, glosa ca spirit

IX.1. Dincolo de situațiile în care traducătorul greșește deoarece nu a înțeles textul, și nu devine conștient de propria greșeală sau rămîne neputincios în fața acesteia, există și situații în care traducătorul sau cîte un revizor capătă dubii față de primele certitudini. Trecerea de la siguranța ignoranței la îndoiala cunoașterii a fost un pas care a avut drept cauză - dar și drept catalizator - comparația textelor, facilitată de circulația intensă a acestora. În acel moment a devenit evident că activitatea de traducere nu constă într-un simplu proces de echivalare, ci necesită un efort mult mai laborios.

Fiind dominate de literalitate, vechile traduceri și compilații românești ale textelor religioase ofereau rezultate ce nu reușeau să acopere prea bine nevoile limbii, ale textului și pe cele ale receptorului.

Precum în cazul oricărei traduceri, prima problemă vizibilă și cu care traducătorul are de luptat decurge din diferențele și incompatibilitățile dintre limbile în contact. În mod firesc, între nivelurile morfo-sintactic și lexical-semantic ale românei și ale limbilor din care se traducea existau diferențe de organizare și de funcționare. Prin traducerea literală, aceste deosebiri organice puteau genera un text conținînd structuri, forme și valori aflate în poziții de compatibilitate precară sau de incompatibilitate cu cerințele de sistem ale românei, cu modalitățile firești de exprimare ale acesteia. Lucrul acesta putea genera în text zone ambigue ori obscure, receptorul rămînînd mai mult sau mai puțin nelămurit și neajutorat.

Al doilea aspect se referă la complexitatea textelor de tradus. Fie că se are în vedere textul biblic ori alte categorii de text religios (predici, omilii, hagiografii etc.), fie că se are în vedere textul juridic, avem a face cu texte dificile, atît în ceea ce privește formele sub care acestea se înfățișează, cît și în ceea ce privește conținutul lor. Prin caracteristicile informației, ale organizării și prezentării acesteia, aceste texte prezintă un nivel conceptual deosebit de complex.

În plus, dacă ne referim doar la textul religios, în calea travaliului traducerii apare o dificultate caracteristică, și anume sacralitatea cu care

acest tip de text era investit²⁷⁹. Respectul pentru formă, în general, mult mai puternic în cazul unei limbi avînd un aspect literar în formare (deoarece ea nu avea nici măcar tipare culte, în stare să opună oarecare rezistență), era amplificat în cazul unui text sacru – de aici derivînd, în principal, tendința către literalitate. Acest al doilea aspect a crescut șansele de producere a unor traduceri care nu puteau acoperi toate nevoile limbii, ale receptorului (în plan diastratic, diatopic, al expresiei etc.) și nici toate ambițiile traducătorului (care nu mereu era vinovat pentru expresia mai puțin bine sau mai puțin plăcut construită).

Greutatea celor doi factori de mai sus este sporită de aceea că, prin caracteristicile și prin exercițiul lor, limbile din care româna a tradus (în special slavona, greaca și maghiara) erau avansate sub aspectul nivelului de dezvoltare a aspectului literar. Astfel, efectele constrîngerilor directe, exercitate de textul sacru, în condițiile diferențelor și incompatibilităților dintre limbile în contact – creatoare de confuzii și nedumeriri –, erau augmentate de presiunile exercitate de către textul străin, „soluția” fiind aceea a urmării atente a acestuia.

Convertirea textului de tradus în model face ca, în plan concret și imediat, să apară numeroase segmente de text românesc care poartă amprenta a ceea ce apare în textul de tradus. Chiar dacă, uneori, se pot identifica diferențe între soluțiile găsite de traducători și revizori – date de presiunile exercitate de compartimentele sintactic și lexical-semantic, de felul în care presiunile limbii-model se exercită și se resimt, de felul în care textul de tradus a fost înțeles, precum și de nevoile și posibilitățile percepute și stăpînite în actualizarea

²⁷⁹ Libertățile care apar cu timpul la nivelul traducătorului nu semnifică neapărat desacralizarea privirii care se îndreaptă spre text, ci că nevoile limbii-țintă sau ale cititorului devin priorități, dar mai ales că exercițiul limbii ajunsese deja să poată oferi posibilități de edificare a unor texte ce aveau capacitatea de a reface și reda mesajul textului-sursă. Lucrul cu limba și asupra limbii – așa cum se desfășoară acesta în cadrele procesului de traducere – permite să se observe că aceea care primează este comunicarea, precum și că, prin exercițiu și prin adoptarea înțeleaptă a unor modele, limbile pot dezvolta posibilități superioare de exprimare.

respectivelor forme și valori –, textul-sursă este urmat precum un model. În plan profund, textul străin devine modelul parțial pe care limba română își edifică aspectul literar, efectul conjugat al acestor trei factori fiind, iarăși, literalitatea.

Ultimii doi factori țin de posibilitățile și concepțiile traducătorului, și de nevoile și limitele receptorului. În calea celui dintâi apăreau felurite dificultăți care priveau înțelegerea și construcția textului. Traducătorul este, înainte de toate, un individ al epocii sale, dotat cu o concepție asupra traducerii, dar care cunoștea severe limitări date de posibilitățile și nevoile sistemului limbii române, de configurația aspectului literar – la a cărei edificare contribuie prin actul traducerii –, precum și de cerințele traducerii unui text sacru. Fiind rezultanta conjugării limitelor proprii cu cele externe, care se întîlnesc cu aspirația către o translare totală – adeseori, cu conștiința acută a feluritelor neputințe – și, ceva mai târziu, cu conștiința importanței nevoilor receptorului, traducătorul începuturilor rămîne supus constrîngerilor generate de acțiunea vectorială a celor trei forțe de mai sus.

Receptorul se confrunta cu elemente de ambiguitate, de obscuritate, ce îl duceau la nesiguranță și confuzie, fapt ce deschidea calea către neînțelegere și interpretări. În funcție de text și de zonă acesta își poate găsi loc în preocupările traducătorului. Chiar dacă tendința dominantă este aceea de adecvare la limba-sursă, traducerea literală fiind rezultatul unei concepții prin care se încerca redarea fidelă a conținutului pe calea prezervării formei, sînt semne că există și acționează conștiința faptului că, alături de sacralitatea textului, receptorul devine treptat o miză reală a traducerii.

De aceea, în momentul în care manuscrisele încep să prezinte, în interior sau marginal, mai multe variante de traducere, deducem că faptul acesta reprezintă efectul conștientizării posibilității de existență a mai multor căi reale de a reda un conținut, dar și efectul observării că unei structuri dintr-o limbă îi pot corespunde, în mod rezonabil, într-o altă limbă, mai multe structuri, elemente ce se corelează cu conștiința existenței unui destinatar concret.

Deși s-a putut înțelege că și în limba din care se traducea era posibil ca structura din text să fi avut structuri sinonime, practicile arată că devenise limpede că între două limbi nu există corespondențe de 1:1; așadar este nevoie de permanenta regîndire a conținutului și a formei, urmată de necesare ajustări, într-un proces de rezonabilă echivalare formală și de conținut. În acest fel, actul traducerii devine unul care, cel puțin în anumite puncte ale sale, solicită utilizarea unor procedee de mare finețe.

IX.2. Acțiunea factorilor de mai sus putea fi atenuată pe anumite porțiuni ale textului, a celor care prezentau în mod vizibil dificultăți de natură să afecteze calitatea mesajului. Soluția era o traducere nuanțatoare și lămuritoare sub aspectul conținutului, care să ajusteze și să completeze textul sub aspect informațional, respectînd anumite elemente de formă ale textului-sursă. Altfel spus, constrîngerile traducerii literale fac ca echivalențele să nu fie mereu satisfăcătoare, acestea nereușind să poarte conținutul contextual necesar. Libertățile traducerii literare stimulează producerea de variante și soluții formale și de conținut, ceea ce creează concurență și stimulează discursul metatextual. De aici rezultă *glosele*²⁸⁰.

Glosa constituie o modalitate punctiformă, dar perfecționată de împlinire a textului în limba-țintă. Concentrîndu-se asupra modalităților de exprimare proprii limbii-țintă și asupra solicitărilor formale, de sens și de uz ale acesteia, glosa aduce corecții și nuanțări textului – atît la nivel gramatical cît și la nivel lexical-semantic –, conducînd către înțelegerea reală și deplină a textului.

Urmărind obiective multiple, glosa cunoaște mai multe căi de dezvoltare și mai multe forme de existență. O tipologie de bază ar avea

²⁸⁰ Situația aceasta derivă din notele exegetice, interpolările lămuritoare, din massora și targum-uri, în fapt, dintr-un întreg complex de astfel de practici caracteristice nu doar textelor religioase. În esență, însuși actul comunicării, ca act uman, așadar imperfect, poate necesita un discurs paralel; la această premisă, desigur, se adaugă cauze precum trecerea timpului, diferențele spațiale, cultural-spirituale, esoterismul voit etc.

de împărțit glosele în trei categorii cuprinzătoare: glose explicative, complete și orientative.

Glosele explicative sînt cerute de diferite carențe ale traducerii, care decurg din probleme ale limbii (situată în inferioritate sub aspectul adecvării mijloacelor de exprimare sau de conceptualizare, în comparație cu limba în care textul a fost deja generat atît de bine încît să fie punct de plecare al unei traduceri), ale conținutului textului (se referă la explicarea terminologică și conceptuală pentru sferele în care limba țintă și cultura acesteia sînt insuficient exersate, la realități necunoscute în aria în care se traduce, precum și la explicarea de figuri de stil din textul de tradus, greu sau imposibil de transferat în limba țintă), ale contextului general (care ține de nevoile resimțite de traducător sau de revizor în legătură cu contemporaneitatea sa, caz în care glosele au a corecta felurite greșeli, interpolări sau interpretări produse de-a lungul timpului, uneori revelate la confruntarea mai multor versiuni și texte-sursă).

Glosele complete au rolul de a întregi textul, fiind cerute de limba în care se traduce, dar pot fi generate și de nevoi, mai mult sau mai puțin subiective, resimțite de către traducător sau revizor. Dacă există importante diferențe de ordin sistemic între cele două limbi, revine acestui tip de glosă netezirea căii care duce la înțelegerea textului, cel puțin la nivel de conținut, dacă redarea formală este de nerealizat. În cazul, firesc, în care subînțelesurile unei limbi nu sînt și ale celeilalte, o astfel de glosă are rolul de a face necesarele completări. Tot prin acest tip de glosă se rezolvă consecințele neplăcute ale unei traduceri prea literale. În sfîrșit, glosele complete pot încorpora sinonime (sau doar pot fi reprezentate prin acestea), care au sarcina de a lămurii felurite aspecte (formale și de conținut) ale textului.

Glosele orientative țin de componenta persuasivă a textului și apar atît în texte laice (corpusuri de legi), cît și în cele religioase (textul biblic, hagiografii, cazanii etc.). Aceste glose susțin componenta moralist-educativă și ideologică, printr-un discurs adresat receptorului în modul cel mai direct.

În ceea ce privește necesitatea unui discurs lămuritor, explicativ, care, de pe margine, să ghideze cititorul, considerăm ca avînd o reală forță ilustrativă situația mai jos schematizată.

Alături de *Torah*, există o tradiție orală care, se consideră, a fost păstrată de la Moise la Iosua, de la acesta la bătrîinii poporului, care au transmis-o profeților care, la rîndul lor, au transmis-o scribilor. Această tradiție orală, constituită pe marginea *Torei* avea două direcții principale: una teoretică și una practică. În aflarea căii drepte pe care trebuia să o urmeze, credinciosul era, totodată, edificat și sub aspect teoretic²⁸¹. (De altfel, în mod implicit, jurisprudența a generat o întregă învățătură din care se puteau extrage numeroase principii cu valoare practică, dar și teoretică.)

După dezastre repetate, culminînd cu cel din vremea lui Titus, și datorită feluritelor degradări suferite de texte, dar și de limbă, Rabi Iuda ben Simon, urmaș al lui Rabi Johannen, care a refăcut Sanhedrinul, va pune bazele *Talmudului* ‘învățătură’, fixînd în scris *Mishna*, care pînă atunci fusese păstrată oral. Limba utilizată este ebraica, într-un amestec de expresii aramaice, grecești și latinești. Fixarea în scris a *Mishnei* face ca tanaiții ‘repetitorii’, doctori care citeau Legea, să dispară, locul acestora fiind luat de către amorații, ‘înțelepți’. Opera acestor interpreți ai *Mishnei*, este *Ghemara*, ‘comentariul’.

Se observă cum trecerea timpului, dar și complexitatea intrinsecă, de formă și de conținut, a unei învățături (*Torah* și tradiția orală) necesită o scriere lămuritoare. Cînd aceasta, însă, este încheiată se constată că și acest text este obscur, accesibil doar inițiaților în rabinism, de unde apare necesitatea unei alte scrieri, explicative, pe marginea celei dintîi. În acest chip, *Talmudul*, constituit din *Mishna* și *Ghemara*, are

²⁸¹ De aici vor decurge ulterior cele două rînduri de exegeză, legală și omiletică: Halakha ‘cale’, aceea care indica evreului calea pe care trebuie să se conducă în acțiunile, și evreului Haggadah ‘se spune’, al cărei scop e de a edifica cititorul, prin apelul la autoritate. Aceste comentarii, care au ca principal scop edificarea, se numesc Midraschim (Distingînd sensul literal: *Maschmah*, de cel spiritual: *Midrasch*, Școala iudeo-palestiniană aduce în față *Midraschim* ‘căutătorii, cercetătorii’, comentatorii *Pentateuhului*. Aceștia își propun să găsească soluții reale la probleme concrete, dar și să le prezinte oral, spre edificare.) *Mishna* și *Ghemara* sînt scrierile rabinice cele mai importante privind Halakha.

următoarea alcătuire: în mijlocul paginii, este tipărită *Mishna*, în ebraică; ea este încadrată de *Ghemara*, scrisă în caldaică, și înconjurată de explicații ce au rolul de a-i lămurii sensul. *Mishna*, ca o a doua lege, explică legea mozaică. La rîndul ei, *Ghemara* este explicarea *Mishnei*, comentariul celei de-a doua legi. Așadar, sub aspect formal, *Talmudul* este constituit din *Mișna*, legea orală culeasă de Rabbi Juda, și din *Ghemara*, comentariile rabinilor (efectuate aproximativ între anii 200 și 500 e.n.) pe marginea *Mișnei*.

Din punctul de vedere al conținutului, *Talmudul* este constituit din *Halakha* și *Haggadah*.

IX.3. Pe baza studierii unor astfel de însemnări, prezente în mai multe texte vechi românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, vom încerca să găsim elemente ce ar putea ajuta la aflarea de premise și de concluzii privitoare la complexul de structurare a vechilor traduceri românești, precum și la calea pe care, astfel, vechea normă literară românească s-a edificat²⁸².

IX.3.1. Chiar dacă înregistrează o frecvență relativ ridicată, glosele de care ne vom ocupa nu apar ca urmare a unor principii (pre)stabilite de către glosatori. De aceea, textele nu dețin un sistem al gloselor, care să aibă coerență internă (glosele nu se corelează între ele și nu apar în

²⁸² Discuțiile asupra gloselor în vechile texte românești nu lipsesc din literatura de specialitate. O necesară mențiune o merită Mario Roques, cel care în ediția *Paliei* de la Orăștie, publicată în 1925, pune la lucru informații extrase din analiza actului glosării extrăgînd de aici premise și concluzii în ceea ce privește mai multe aspecte importante legate de geneza și de particularitățile acestui text. Cu oarecare insistență s-a aplecat asupra gloselor D. Șesan, în *Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, Brașov, 2002, după ce G. Țepelea considerase (în *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, în special p. 13-51) excerptase în mod exhaustiv glosele NTB, făcuse clasificări, pe baza cărora extrăsese unele concluzii, totul dintr-o perspectivă centrată exclusiv asupra NTB, fără a privi procedeul ca pe o componentă organică a activității de traducere și interpretare, ca factor creator de normă literară. De asemenea, în volumul *Contribuții la istoria culturii românești, în secolul al XVII-lea. Studii filologice* (Iași, 2003), N.A. Ursu se folosește de glose în analiza filologico-lingvistică a textelor spre a afla paternitatea unor traduceri.

toate locurile în care – privind din perspectiva celui care a făcut respectivele glose – ar fi putut să apară). Ar fi inutil, aşadar, să se observe că glosatorilor le-au scăpat felurite probleme, pe care nu le-au identificat şi semnalat²⁸³. Principala cauză a acestui fapt stă în aceea că, lipsind o teorie (dar şi un exerciţiu suficient de constant) în domeniul traducerii, astfel de glose nu se constituie în conformitate cu nişte tipare ori scheme minuţios raţionate în prealabil şi nu urmează unor canoane deduse din experienţe anterioare; ele doar răspund unor nevoi ale traducătorului şi unor nevoi pe care acesta le putea pune pe seama receptorului. Nefiind normat, procesul prin care glosele apăreau era unul care se desfăşura în mod liber, dar şi grevat de variate inconsecvenţe.

Prin modalităţile diverse prin care se constituie şi prin funcţionalităţile multiple pe care le au, glosele se arată a apărea ca urmare a unor nevoi proprii traducătorului, pe care acesta le resimte în contact cu textul, dar şi raportându-se la posibila relaţie dintre text şi cititor. Sub acest aspect, glosele decurg nu doar din urmarea a ceea ce apare în textul-sursă (care, şi el, îşi putea avea glosele sale), ci şi din sesizarea de către traducător a conflictului dintre limbile în contact, precum şi din anticiparea – produsă în mintea sa – interacţiunii dintre traducere şi receptor, şi constituie modalităţi prin care traducătorul îşi creează posibilitatea de a accentua participarea sa la înţelegerea orientată a textului²⁸⁴.

²⁸³ Tot astfel cum, de exemplu, s-ar cere unitate internă şi coerenţă la nivelul aspectului literar textelor din perioada constituirii normei literare.

²⁸⁴ Sînt destul de numeroase situaţiile în care traducătorul se comportă ca şi cum s-ar adresa unui cititor avizat, cunoscător al elementelor utilizate în textul traducerii. Pe de altă parte, însă, în alte locuri, acelaşi traducător, faţă de acelaşi cititor, are un cu totul alt comportament. Alternanţa acestui tratament pare a arăta că traducătorul furnizează receptorului cunoştinţe (şi exerciţiu), dar în doze rezonabile, pe fondul preocupării centrale – aceea de a furniza un text inteligibil – aducînd în text atît elemente familiare receptorului, cît şi elemente pe care acesta trebuia să le achiziţioneze.

IX.3.2. Multe dintre glose sînt cerute de limba română, care nu deținea termeni pentru a denumi anumite realități, cele în care referentul era necunoscut în spațiul și/sau timpul românesc. Totodată sistemul limbii române putea cere cu necesitate o altfel de modelare a expresiei sau nivelul semantic și cel conceptual puteau fi incompatibile cu alcătuirea sferei semantice a termenilor din textul de tradus. În acest caz erau necesare nuanțări, precizări care să direcționeze cititorul pe coordonata de sens necesară înțelegerii întocmai a textului și nu pe direcția pe care uzul limbii române o cerea îndeobște respectivului termen sau acelei structuri. Unele glose sînt preluate din textul străin, mai ales atunci cînd ele oferă informații sau căi de interpretare a textului.

IX.3.3. Avînd în vedere felul în care – în cadrul complexelor interacțiuni dintre limbi – limba română se recrează generînd treptat textul traducerii, relațiile dintre modelele străine și cele românești deja existente, precum și nivelul traducătorului (revizorului), împreună cu eventualele concepții și constrîngeri pe care aceștia nu le puteau ignora, este de înțeles caracterul polifuncțional al gloselor. Desigur, termenii nu reușesc mereu să delimiteze și să definească realitatea, adeseori mult mai complexă decît cea descrisă prin cuvînt (glose explicative, complementive și orientative). Multe dintre glose pot întruni caracteristicile tuturor tipurilor de glose, fiind posibil ca în orice moment al (re)producerii textului glosatorul să ofere explicații complexe.

De aici decurge și faptul că multe dintre ele nu se supun unei tipologizări prea rigurose concepute. Încercînd să evităm clasificări care ar distruge surprinderea coerenței unor procese organice ale actului gîndirii din timpul traducerii și reviziei, în cele ce urmează vom grupa exemplele conform unei distribuții care caută să înțeleagă nevoile ce

Într-un sens, autorul traducerii acționează pe calea filosofiei pe care o prezintă Sfîntul Paul în *ICor.*, 3, 1-3. Desigur, avînd în vedere eterogenitatea publicului, precum și decalajele dintre membrii comunităților în care se prevedea că va fi citit acest text, un astfel de comportament alternant este întrutotul de înțeles, constituind strategia cea mai adecvată.

trebuie să fi generat acele glose și funcțiunile pe care le vor fi îndeplinit.

IX.4. O categorie relativ compactă de glose, marginale sau în text, este cerută în mod firesc de situațiile în care textul cuprinde termeni din alte limbi (slavonă, greacă, latină). Fiind puternic individualizat și conotat, insertul cultural – sub formă de citat, formulă sau xenism – este favorizat, în general, de către omul de cultură, care preferă să îl lase ca atare în text. Tentația de ordin cultural, însă, este învinsă de constrângerile realității pragmatice în care cititorul beneficiar al traducerii așteaptă un text inteligibil, fluent și convingător. Adesea, înainte ca respectivul segment să devină un punct de atracție sau de explicare al prediciei, el face obiectul unor glose a traducătorului sau revizorului.

Simpla existență a unor astfel de inserte culturale arată că traducătorul era conștient de dubla perspectivă în care se afla. Pe de o parte se comporta ca un de om de cultură poliglot, sau doar cunoscător al unei limbi străine, care resimțea plăcerea accesului direct la unele segmente ale textului, arătând că accesul la respectivul conținut s-a făcut în mod optim prin limba textului original iar traducerea nu s-ar ridica la nivelul cerut – ceea ce, în esență, echivalează cu afirmarea limitelor oricărui act de traducere. Pe de altă parte el cunoștea nevoile receptorului și înțelegea că accesul acestuia la text necesită găsirea unei căi de a ajunge la respectivul conținut prin limba-țintă.

Fără a fi utilizat în exces, acest procedeu poate fi ilustrat prin cazuri precum: **ΒΑΔΕΘΣ ΡΙΚΛΘΣ** g. *Rîpa adîncă* (VS, sept., 7); **ΒΑΔΕΘΣ ΡΙΚΛΘΣ** g. *Adîncă Rîpă* (VS, sept., 27); „Et dum cogitaret quid esset facturus, nox supervenit et dormienti Christus apparuit cum signo quod vidit in țelo iussit qve fieret eius signi figurațio quod foret avxilion in prelio”²⁸⁵ g. *Și-ndată, cugetînd ce-a face, noaptea sosî și, dormind,*

²⁸⁵ În mod firesc, conform situației din epocă, acest enunț este notat cu slove chirilice. Cu excepția introducerii literei *q*, transcrierea noastră este o transliterație. În cazul în care textul VS conține segmente în limba greacă, datorită faptului că, oricît de elaborată ar fi o muncă de stabilire a unor

Hristos i s-au ivit cu sămnu ce vădzusă în ceriu și-l învăță să fie a ei închiunuciune, ca să-i fie agiutoriu la război (VS, sept., 14); „Hristos adeverește de dzice: **азъ есмь дверь** Eu sînt poarta” (VARL., 156, 9-10); „De-acia mai închipuesc aceaste leaspezi, însă ceale de jos **прѣиде сѣнь закона**, adecă trecu umbra legii; iară ceale dă pre piept **блг[а]ти прише[а]ши**, adecă bunătatea veni”. (VARL., 104, 10-12); „**Тѣ же съ логѣ Софіа**, adecă «Svînta Sofiia», în Țarigrad” (VS, nov., 17); **Орѣ платес** g. *sculați drept toți!* (VS, nov., 23)²⁸⁶; „Carii ținînd striga: «Kirie eleison» adecă «**Ги помилѣи!**»” (VS, dec., 29); „și cădzînd la pămînt striga Kirie eleison!, Doamne miluiaște-ne!” (VS, mart., 17); **о, Ги, помилѣи!** (VS, sept., 26) neglosat, dar și „Kirie eleison” (nov., 23)²⁸⁷.

corespondențe, rezultatul nu ar fi de prea mare folos, ori estetism, am lăsat segmentele de text grecesc precum în original.

²⁸⁶ Cîteva rînduri mai sus, aceeași formulă fusese tradusă direct în text.

²⁸⁷ Fiind vorba despre formule destul de des repetate în biserică, scurte și care nu puteau scăpa curiozității credincioșilor – cu toate că există numeroase dovezi că, în popor, acestea erau reluate sub forme stîlcite și în mod glumeț – se poate presupune că, în general, fie și vag, sensurile acestora nu erau cu desăvîrșire necunoscute credincioșilor. În: *Dumnădzăul-om Isus* g. **Бгъ и члвекъ Ис** (VS, nov., 30), unde simpla formulă rezumă o concepție profundă și cu implicații majore, probabil că glosa avea caracter imperativ, transferînd traducerii credibilitatea și canonicitatea, necesare nu numai credinciosului de rînd dar, mai cu seamă, canonicilor știutori de slavonă. În: *Întîi strigatul* g. *Pîrvozvanul* (VS, nov., 30), doar aparent este vorba despre un calc, readus la forma din slavonă prin glosă. În realitate, cele două sintagme nu aveau absolut nici o valoare în limba română, prima putînd părea chiar suspectă.

Chiar singure, aceste două exemple ilustrează felul în care termenii slavoni aparținînd lexicului religios, pătrunzînd în română, devin denotanți de referință, forma slavonă rămîinînd un punct de referință, investit cu sacralitate. Din această perspectivă, construcția textului făcea ca, în astfel de situații, lectura glosei să devină obligatorie, ea nemaifiind un simplu adjuvant, ci un adevărat garant.

Situația din: „Iară într-acela loc ce să chema Svînta Svenților, adecă **свѣт ѱ свѣта** , nime nu cuteza să între” (VARL., 335, 16-18), unde avem a

IX.5. O categorie largă de glose se îngrijește de explicarea termenilor care, în mod previzibil, din diferite motive, nu sînt cunoscuți sau sînt puțin cunoscuți publicului românesc. Mergînd pe calea literalității și păstrînd în textul românesc unii termeni ai textului-sursă, traducătorul se arată a fi conștient de faptul că este vorba despre termeni comuni mai multor limbi, adică fac parte din sfere terminologice care circulă dincolo de granițele unei singure limbi²⁸⁸.

Prin faptul că termenii aceștia sînt adaptați la nivel fonetic și morfologic, prin faptul că, cel mai ades, glosele se comportă ca un dicționar explicativ, dar fără a neglija echivalarea prin sinonime, precum și prin faptul că explicațiile au darul de a-l forma pe cititor (prin sine, dar și prin conotațiile sugerate), intenția traducătorului pare a urmări extinderea sferei compartimentului lexical românesc, îmbogățirea inventarului lexical propunînd limbii și vorbitorului neologisme.

IX.5.1. Se înregistrează astfel: „sinagoga carea să chiamă a *livertinilor*” g. *Livertinii era carii îi făcea, den slugi, slobodași* (NTB, FA, 6, 9); *jălearii* g. *Zicu-să carii veniia den păgîni, de să făcea jidovi, și toate țeremoniile lui Moisi le lua sus* (NTB, FA, 2, 10)²⁸⁹; „*duh pitliv*” g. *Pitliv iaste porecla lui Apolo, carele era dumnezeul păgînilor, carele da răspunsu celora ce-l cerea, carele era și într-această fetișoară* (NTB, FA, 16, 16); *ga[n]grena* g. *Gangrena iaste boală ce mănîncă carnea omului* (NTB, 2Tim., 2, 17); „Și fu tatăl lu Poplie cuprindu de friguri și

face cu un ebraism real, de formă și de conținut, transmis în toate traducerile, poate pleda în acest sens. Este o situație care permite observația că forța formulei din limba sfîntă constituie un factor în măsură să impună procedeele ca uzanță.

²⁸⁸ În fapt, probabil că acesta este locul care permite cel mai bine să se observe felul în care textul biblic – datorită unor particularități și cerințe proprii și caracteristice în cel mai înalt grad – a condus la conturarea unui fond terminologic comun, dar și la cea a unui fond de cuvinte care nu aparțin neapărat unui lexic specializat, și care a pătruns în majoritatea limbilor care au tradus *Biblia*.

²⁸⁹ Glosa aceasta pare inspirată de o traducere maghiară a *Bibliei*.

de vintre zăcînd” g. *Cînd face omul sînge, unii zic inima cea rea, aceii boale* (NTB, FA, 28, 8); „șireag, carea să chiema a *Italiai* g. *Carii să chiamă acum oloși* (NTB, FA, 10, 1)²⁹⁰; „venim la un loc ce-l chiamă *Vad*” g. *Era loc de-a lega corabiia. Grecește îl chima acel loc, Pulcru* (NTB, FA, 27, 8) („qui vocatur Boniportus”; τινὰ καλούμενον Καλοῦς λιμένας)²⁹¹; *ostrac* g. *Ostracele-s găocile de ou și hîrburile și vase mari de lut ca albiile și scoice* (VS, sept., 3)²⁹²; „siropitatel, adecă hrănitoriu săracilor, orfanotrof” (VS, iul., 4); *ilectrul* g. *bruștin, chihribar* (VS, oct., 1)²⁹³; „nuci mînca ce le dzîc *ishas*” g. *smochine uscate* (VS, febr., 15); „carte scrisă cu trei *selide*” g. *foi, СЕЛИС*, liber, *paghina* (VS, oct., 15); *cavza* g. *vina* (VS, dec., 13); „trăcheariile, adecă lumina făcliei carea iaste la dînsul, închipuiaște darul arhieresc carele-l dă pre la creștini, la preoți, la mireani” g. „*sveașnicul*, iar [t]rechiria închipuiaște sfinta troiță” (LEGI Munt., 104); „rudă mare și *lustrată*” g. *luminată* (VS, dec., 29); „fu scos naintea *senatului*” g. *boierilor celor de divan* (VS, ian., 21); *sinagoga* g. *Unde să strîngea jidovii, să auză cuvîntul lui Dumnedzeu. Noi zicem beseareca* (NTB, Mt., 4, 23); *raha* g.

²⁹⁰ Vezi nota precedentă.

²⁹¹ Se observă, în acest caz, că glosa propriu-zisă este completată de o informație prin care traducătorul vrea să inducă ideea că textul grecesc a fost, cel puțin, consultat.

²⁹² Glosă care trebuie considerată avîndu-se în vedere evoluția respectivului termen în vremea lui Dosoftei, precum și accepțiunile și extensiunea la care, în aceeași vreme și în anumite medii, termenul ajunsese.

²⁹³ Tipăritura prezintă forma **ИЛЕКТРЪЛЪ**. Plecînd de la faptul că *iaectrul* ar fi un hapax legomenon inexplicabil, cercetînd, apoi, precizarea oferită de glosă, credem că trebuie avută în vedere ușurința cu care culegătorul putea confunda slova **л** cu slova **д**. În plus, nu se poate trece peste aceea că Dosoftei este unul dintre puținii care reușesc să respecte cu strictețe regulile ortografice ale vremii. Pe acest fond, ar fi mai greu de explicat căruia fapt i se datorează prezența, înainte de slova vocală **д**, a slovei **н** și nu a slovei **и**. Culegătorul, așadar, a cules **н**, care preceda o slovă consoană, apoi, rutinat sau dimpotrivă, dintr-o greșeală de ordin vizual sau tactil, în loc de **л** a cules **д**.

Ce să zice: Tu, om fără minte (NTB, *Mt.*, 5, 22) (lat. *raca*, gr. ῥακα)²⁹⁴; *publicanii g. Ce era atunci vameșii* (NTB, *Mt.*, 5, 46); „atuncea au făcut chivotul, cum s-ari chema besearica, și casă lui Dumnedzău” (ms. 3517, B.A.R., 44^v); „lăsă loc de feace *încursoarea cea de cai*, adecă loc larg ce-ș încura caii împăratul, și boierii, și slujitorii, ce să cheamă grecește ipodromion, iară turcește atmeidan și pînă astădz” (ms. 3517, B.A.R., 181^v); boieria lui să dzîcea *patrichiu*, cum am dzîce dvornic mare” (ms. 3517, B.A.R., 410^f); „un luceafăr *comit*, cum am dzîce cu chică” (ms. 3517, B.A.R., 452^v); „Irod *tetrarha* biruitoriu” g. *Al patru biruitoriu de lume* (NTB, *Mt.*, 14, 1)²⁹⁵; *denar g. Denariu face zece bani* (NTB, *Mt.*,

²⁹⁴ Termenul ebraic sau aramaic (< *rêqā* ori *rêqâ*), des utilizat în literatura rabinică, poate fi echivalat prin ‘cap sec, nebun’.

²⁹⁵ În textele secolului al XVI-lea apare „Irod A-patra-parte despunetoriul” (CB FA, 13, 1); „Irod Al patrul deregătoriu” (CP) redînd vsl. **ИРОДЪ ЧЕТЕРЬТОБЛАДСТН**. În textele lat. și gr. apare *Herodes tetrarcha*, respectiv Ἡρώδης ὁ τετραάρχης. După cum se observă din forma grecească, acesta este un cuvînt compus, cu sensul ‘gubernator al uneia din patru provincii’, sau ‘conducător, împreună cu alți trei’. O traducere a textului grecesc sau latinesc ar fi avut doar două soluții: împrumutul sau calcul explicativ, care apare în CB și CP. În textul NTB, însă, *tetrarha* (formă ce pare să fie generată de un text latin) este urmat de *biruitoriu*. Ideea unei duble glosări (apoziție orientativă în text și glosă explicativă marginală) nu poate fi exclusă. Pe de altă parte, este sigur că s-a consultat cel puțin o traducere a secolului al XVI-lea (poate CV, poate CP, poate ambele).

Traducerea latină, care conține un împrumut, a putut furniza NTB forma, dar nu avea cum să ofere sugestia și nici soluția *biruitoriu*. Textul grecesc nu putea nicicum oferi mai mult decît cel latinesc întrucît cuvîntul în discuție era unul grecesc și foarte probabil că, în greacă, nici nu mai era simțit ca fiind compus. Irod este identificat simplu, printr-o singură formă. Traducerea slavă, însă, deși calchiază fidel forma grecească, dobîndește o formă nouă, cu referire la o realitate exotică, ambele avînd nevoie de explicații sau măcar de o privire atentă.

De aceea, se poate crede că prin consultarea unei versiuni slave se putea ajunge cel mai ușor la soluția notării în text a celei mai importante trăsături de conținut a cuvîntului, chiar dacă astfel apare un semipleonasm. Opțiunea finală

20, 2); *sichera* g. *Beutură de beție* (NTB, *Lc.*, 1, 15); *isop* g. *Trestie* (NTB, *I.*, 19, 29); *preazviteri* g. *Preazviterii să zic popii, diaconii și toți ceia ce-s în cinul besearecii* (NTB, *FA*, 14, 23); *Preazviterul* g. *Bătrînul* (NTB, *3I*, 1); *Preazviter* g. *Cîrstnic au țîrcovnic* (NTB, *2I*, 1); *teatron* g. *Ce să zice greceaște teatron, ce e loc de luptă, în mijlocul orașului, unde să strîngea oamenii, să vază lucruri de minune* (NTB, *FA*, 19, 29); *sicari* g. *Sicarii sînt lotri, țîlhari* (NTB, *FA*, 21, 38)²⁹⁶; *ariopag* g. *Ariopag iaste casa orașului, unde să strîngea deregătorii* (NTB, *FA*, 17, 19); *urătoriu* g. *Carele e grăitor sau procatăr* (NTB, *FA*, 24, 1) (oratore; ῥήτορος); *chimvol* g. *Chimvol, canon sau harfă cu strune* (NTB, *ICor.*, 13, 1); *sărăcin* g. *arap* (VS, oct., 9); „lăsînd hereghiia legii tăfîne-său” g. *neamul* (VS, nov., 3) (< magh. *eredni*); *s-au oglășuit* g. *creștinat* (VS, febr., 26); „ceale cinci canonice” g. *canonice cumu-s călugărițele ce li-viața cu pravilă”* (VS, mart., 22); *diiaconii* g. *Diacon să zice vistiiarnicul besearecei* (NTB, *Filip.*, 1, 1) (explică sensul termenului în contextul vremii la care fusese scrisă epistola; diaconii erau servitorii supraveghetorilor, care se numeau *episcopi*); „Hinul, a patra parte unui pint sau 2 cupe” (PO, *Ex.*, 29, 40)²⁹⁷; „Rodiiia poama grană cu alt nume”

rămîne motivată de aceleași nevoi de lămurire și pusă în mișcare pe un traseu care include textul slavon. În același loc din EV.SIB., apare *Irod patru-puternic*, redînd sl. **ЧЕТВЪРТОВАЛСТНИКЪ**.

²⁹⁶ Sicarii constituiau o facțiune extremă a naționaliștilor iudei, denumirea fiind echivalentă cu ‘răzvrățiți care poartă pumnal pe sub haină’. Lat. *sica* ‘pumnal’, pe baza căruia s-a format cuvîntul, cu ajutorul suf. *-arius*, pare a fi, însă, de origine tracă, unde desemna un pumnal. În greacă și, mai ales, în latină cuvîntul (probabil împrumutat de la traci) capătă o valoare peiorativă, de la ‘purtător de pumnal’ ajungîndu-se la ‘ucigaș, criminal’ (Este posibil ca al doilea nume al lui Iuda *Iscarioteanul* să fi fost un atribut care să fi făcut referire la faptul că acesta era zelot).

²⁹⁷ Notă lipsită de corespondent în textul maghiar. Acest tip de abatere este caracteristic pentru mentalitatea celor din spațiul transilvan – traducători și revizori de texte de proveniență occidentală. Nu rar se întîmplă ca glose din textul maghiar să nu fie redată în traducerea românească a aceluiași text, deși acele nu erau dictate de nevoile exclusive ale cititorilor maghiari, după cum nu

(PO, 312); „Hozenul, cu alt nume pieptari” (PO, 272); „șase sute de stadii” g. *Stadii, 125 de pași, 1600 de stadii fac 50 de mii de mile de pământ nemțești* (NTB, Ap., 14, 20) (se observă că glosa face apel, în primul rând, la un anumit cerc de cititori); *dzeace stadii g. o mie de stînjeni* (VS, mart., 1).

IX.5.2. Acest tip de glosă poate fi întâlnit și în cazul numelor proprii: „Teofan poeticul” g. *tvorețul* (VS, ian., 27); *Augusta g. împărăteasa* (VS, febr., 26); „o călugăriță Melanthiia, ce să tâlcuiască *Negreaea*” g. *neagră femeie* (VS, dec., 24); „Toma, carele să chieamă «geamăn»” (NTB, I., 11, 16) („Thomas, qui dicitur Didymus”; Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος)²⁹⁸; „Simon, ce să zice Pătru” (NTB, Mt., 4, 18) („Simonem, qui vocatur Petrus”; Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον); „Tavitha, carea, de veri tâlcui, să zice „capră sălbatecă” g. *Greceaste, Dorcas* (NTB, FA, 9, 36)²⁹⁹; „Ioan *Lecanomadol*, adecă **МИДЕАНИКО**

rar se întâmplă ca acolo unde textul maghiar nu prezintă glose, traducerea sa românească să le creeze.

Tot astfel se întâmplă și în text (deși cu o amploare redusă, dar, comparativ cu ceea ce se înregistrează în traducerea din slavonă, fenomenul iarăși este semnificativ), unde traducerea simplifică și adaptează plind textul la unele cerințe ale cititorului și ale limbii. De altfel, acest model de procedeu este preluat de către traducătorii transilvani de la traducătorii textelor pe care, acum, ei le traduc în română.

²⁹⁸ Numele apostolului care se îndoiește, Toma, este ebr. *t'âmā* și are sensul ‘geamănul’; termenul al doilea, așadar, nu face altceva decât să îl traducă, repetându-l, pe primul. Gr. Δίδυμος redă sensul numelui Toma, motiv pentru care nu era necesar să fie menționate amîndouă (fie se împrumută, fie se traduce). Traducerea, însă, (începînd cu cea grecească) se încarcă cu termenul din ebraică (Toma), după care îl traduce (caz care nu este singular, de altfel: „Ravvi, învățătorule!”; „Avva, tată!”). Nevoia de motivare poate crea, apoi, situații interesante. Astfel, în CB, spre exemplu, se înregistrează: „**ОМА БЛИЗНЕЦ**”, explicat apoi: „căce-i fu doao deagete îmbinate” (CB, 424, 1-2).

²⁹⁹ Traducerea în greacă a numelui ebraic a făcut ca textul biblic să se încarce cu o glosă explicativă, pe care o înglobează, și care, ulterior, făcînd parte din textul sacru, trece în latină și slavonă (Ταβειθά, ἡ διερμηνευομένη

ΒΛΨΕΒΗΝΙΚΩΛ” g. *Cearopnicul* (vs, febr., 11); *Mamon* g. *Sirineaste: Lăcomiia lumii* (NTB, Mt., 6, 24); *Befaghia* g. *Ce se zice Casa Izvorului* (NTB, Mt., 21, 1); *Decapolia* g. *Noi zicem 10 orașe* (NTB., Mt., 4, 25); „la *Mesopotamia*, adecă unde să dzîce Între ape” (ms. 3517, B.A.R., 439^v); „și născu pre *Emmanuil*, carele să înțăleage «cu noi Dumnedzău», că *emmanuil* așe să înțăleage în limbă jidovească” (ms. 3517, B.A.R., 527^v)³⁰⁰; *Ataliia* g. *Atalia iaste orașul Pamfilii, lîngă mare, aproape de Lichineia* (NTB, FA, 14, 25); *Dianeia* g. *Greceaste, Artemida, dumnezăoia Asiei* (NTB, FA, 19, 24); *Liva* g. *Carele-i spre amiazăzi și spre apus* (NTB, FA, 27, 12) (*africanum*; λίβα); *Euroclidon* g. *Numele vîntului despre răsărit, cu vicol reapede* (NTB, FA, 27, 14) (*euroaquilo*; εὐροκύλων); *Xirolofon* g. *Dealul săc* (vs, dec., 15); *Hrisostom* g. *Zlatoust* (vs, nov., 13).

IX.5.3. Sugestive pentru concepția glosatorului sînt situațiile inverse, în care textul cuprinde termenul presupus a fi cunoscut receptorului, iar glosa termenul din textul-sursă: *prăvirîște* g. *teatrum, meidan* (vs, ian., 29); *vină* g. *cauză* (vs, ian., 1); *Care lucru iaste al său* g. *proprium* (vs, ian., 17); „aveare de stătul” g. *depozitum* (vs, ian., 19); *muncitorului* g. *tiranului* (vs, ian., 15); „Sevastian Duxul și Victor Voievodul” g. *stratilatul* (vs, febr., 26); „s-au spodobit episcop” g. *hirotonit* (vs, nov., 10); „Carele s-au aflat de față la întiul săbor ce s-au făcut în Nichea, îmvățînd *datul* credinții ceii bune” g. *dogma* (vs, iun., 4); *rudeniei începătoriu* g. **Родончланика** (vs, dec., 13); „scriitoriu de

λέγεται Δορκάς; „Tabitha, quae interpretata dicitur Dorcas”; **ДѢВИЦА, ПЖЕ СКАЗАНЕМА ГЛЕТЪА СРЪНА**). (Faptul că textul latin nu procedează precum cel grecesc și nu traduce substantivul Tabitha, ci dă termenul înfîlînit în versiunea grecească este semnificativ pentru a arăta măsura în care textul sacralizat înglobează glosa transmițîndu-i astfel întreaga sa sacralitate; este de menționat că traducerea românești din secolul al XVI-lea vor proceda precum textul grecesc și cel slavon, redînd cuvîntul în română, respectiv slavonă.)

³⁰⁰ Credem că ar fi exagerat ca pe această bază să se considere că traducătorul acestui text a avut vreun fel de acces la textul ebraic.

iscălitură” g. *notariu*, *șliahtici* (VS, dec., 18); „izbăvitoarei de *otravă*” g. *farmacolitriia* (VS, dec., 22).

Aceste glose depășesc unele neajunsuri ale lexicului limbii române, lipsit de termeni care exprimă concepte la a căror profunzime și complexitate o cultură și o civilizație pot ajunge doar în urma unor stăruințe consistente. Prin intermediul traducerilor care conțin astfel de glose, cititorii ajung să cunoască astfel de concepte, iar limba își aproprie respectivele forme și conținuturi³⁰¹.

De asemenea, într-un sens, prin prezența în text a unor astfel de termeni, traducătorul încerca să ofere proba de veracitate a traducerii sale.

IX.6. Categoria cea mai importantă, mai bogată și mai largă totodată cuprinde situațiile în care, datorită încercării de a oferi o traducere literală, textul se încarcă de elemente al căror uz obișnuit în limba română nu era compatibil sau era mai puțin compatibil cu valorile pe care contextul le cerea în acel moment respectivelor elemente. În felul acesta, textul românesc dobânda zone ambigue ori obscure.

³⁰¹ Atunci când, în esență, este vorba despre recuperarea, în cadrul unei culturi, a unui set de cunoștințe, care numai acumulate și puse laolaltă pot procura o înțelegere reală (corectă și de nivel superior) a unui conținut, pot apărea dificultăți în a reda anumite conținuturi, chiar aparent banale. Acesta este cazul în: *filosofilor* g. *Vălsvilor* (NTB, 117); *maghi* g. *Filosofii* (NTB, Mt., 2, 7); *maghi* g. *Gîcitor* (NTB, 2, 16). În mod constant, în lat. apare *magi*, iar în gr. *μάγοι*. Firește, în aceste cazuri, traducătorii încă mai căutau termenul adecvat, în principal datorită faptului că realitatea la care acesta trebuia să trimită, destul de complexă și obscură totodată, avea nevoie de toate nuanțările deodată, fiind total necunoscută și nefamiliară în spațiul românesc. Traducătorul avea de adus la cunoștința cititorului o anumită realitate nuanțată, iar limba română trebuia să-și găsească mijloacele pentru a o exprima, ceea ce, firește, implică și lipsa unui termen convenționalizat și care, indiferent de mărimea sferei sale sau de mulțimea notelor de conținut, ar fi fost utilizat pentru a reda o noțiune deja construită și cunoscută.

Fie că este vorba despre structuri sintactice, fie că este vorba despre structuri lexicale, fie că este vorba despre cuvinte și valori semantice, în exemplele care urmează, tendința către literalitate și de a urma un anumit model este evidentă. Era o cale pe care limba și receptorul se exersau, chiar dacă multe dintre aceste încercări nu supraviețuiau căci nu erau reluate, fiind incompatibile cu modul de conceptualizare³⁰², de asociere, de exprimare etc. al limbii române.

Avînd a face cu niște traduceri ale unor texte cu un nivel conceptual complex și ținînd seama de faptul că limba română încă nu deținea importante resurse interne care să fi generat structuri gramaticale și valori semantice de complexitatea și nivelul celor din textele de tradus, este de înțeles că presiunea modelului străin era afit de însemnată, încît cu greu apar segmente de text care să nu poarte amprenta a ceea ce apare în textul de tradus.

Prin glose traducătorul încearcă să calibreze soluțiile din text, acomodînd forma și conținutul la realitățile unei limbi aflate în tensiune, între realitatea situației din compartimentele sintactic și lexical-semantic ale limbii române, nivelul și posibilitățile aspectului literar românesc și presiunile limbii-model.

IX.6.1. Un prim set de exemple cuprinde situații în care traducerea urmează textul-sursă, ceea ce generează structuri care în limba română nu au aceleași valori cu cele din limba-sursă. Echivalentul din text este doar corespondentul termenului utilizat în limba-sursă, dar el nu generează valoarea cerută, uzul impus de context nefiind decît, cel mult, periferic pentru sfera sa semantică. Situația aceasta era de natură să genereze multe tipuri de probleme, lucru pe care, de altfel, destule traduceri (din categoria celor mai puțin reușite, mai rigide și cu traducători care păstrează echivalența formală) îl reflectă.

Oferind echivalentul dinamic românesc, practic, glosa furnizează cititorului nu doar înțelegerea sensului real, ci și traducerea adecvată. În

³⁰² Dacă, pentru edificarea aspectului literar, această concurență dintre calcuri era importantă, strict din perspectiva traducerii importantă era înțelegerea corectă a fragmentului respectiv de text, fapt lipsit de o relație strictă cu procesul de reținere a acestor inovații de către aspectul literar.

subsidiar, aceste glose pot servi și persuadării cititorului, căruia i se impun anumite tipare mentale și căi de interpretare a textului, eventual întăririi anumitor cunoștințe.

Pe cât de variată, pe atât este de consistentă această specie de glose: *nu era g. Că era omorîți* (NTB, *Mt.*, 2, 18) („quia non sunt”, gr. ὅτι οὐκ εἰσίν); „*ce e noao și ție*” g. *Ce treabă avem cu tine* (NTB, *Mc.*, 1, 24) („Quid nobis et tibi”); „*să-l prinză cu cuvîntul*” g. *Să-l amăgească* (NTB, *Mc.*, 12, 13) („eum caperunt in verbo”; ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσιν λόγῳ); *Den rodul lor g. Di[n] învățătura lor* (NTB, *Mt.*, 7, 16) (*fructibus*, ἀπό τῶν καρπῶν); „*Ia-l pre el*” g. *Omoră-l pre el* (NTB, *FA*, 21, 36) („Tolle eum”; αἶρε αὐτόν); „*s-au întorsu de la mine*” g. *S-au lepădat de mine* (NTB, *2Tim.*, 1, 15) („aversi sunt”; ἀπεστράφησάν με); „*nu-i pune Domnul păcatul*” g. *Nu i-l bagă în samă* (NTB, *Romani*, 4, 8) („non imputavit (...) peccatum”; οὐ μὴ λογίσηται (...) ἁμαρτίαν); „*om tare*” g. *Fără milă* (NTB, *Mt.*, 25, 24) („homo durus”, σκληρὸς ἄνθρωπος); „*de șireea lui*” g. *Ce să zice, de moartea lui* (NTB, *Lc.*, 9, 31) („excessum eius”; τὴν ἔξοδον αὐτοῦ); „*Mînule curund nu-ți pune pre nime*” g. *Sau nu popi pre nime* (NTB, *1Tim.*, 5, 22)³⁰³; „*Iară de nu voiu ști putearea glasului*” g. *Înțelesul* (NTB, *1Cor.*, 14, 11) („Si ergo nesciero virtutem vocis”; ἔὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς); „*împărțirile Duhului Sfînt*” g. *Darurile* (NTB, *Evr.*, 2, 4) (πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς); „*nece unul nu-i mut*” g. *Fără înțeles* (NTB, *1Cor.*, 14, 10) („nihil sine voce est”, οὐδὲν ἄφωνον)³⁰⁴; „*au împărțit toată ființa lor la săraci*” g. *avearea* (VS, oct., 21)³⁰⁵; „în cinul cliricesc fu

³⁰³ Acesta este sensul impunerii și, în greacă, acesta este sensul termenului aici utilizat. În textul grecesc se utilizează vb. ἐπιτίθημι. Gr. χειροτονέω redă la modul special actul ritualic al impunerii.

³⁰⁴ Este un caz care sprijină actul glosării, în contextul în care traducerea urma fidel textul. După ce se traduce traducînd, se explică glosînd.

³⁰⁵ Avînd în vedere faptul că este un text care aparține lui Dosoftei, creator de limbă, neobosit căutător și șlefuitor de normă, nu se poate omite ipoteza ca mobilul unor astfel de calcuri fidele să fie teama de a nu pierde

înșirat” g. *numărat* (VS, ian., 20); „scriindu-i în obraz stihuri” g. *înherîndu-l*³⁰⁶; „strigînd împărat pre hiii-său cel mai mic” g. *puind* (VS, nov., 1); „Du-te, episcope, la vad, la curabiia aceeaa și-i caută la rît, că-i afla cutare și cutare marmure” g. *pisc* (VS, oct., 26); „grăitoriu avăm la Părintele, pre Iisus Hristos cel derept” g. *Împăcătoriu* (NTB, II, 2, 1) (*advocatum*; παράκλητον).

IX.6.2. Există și situații inverse, în care textul conține echivalentul (autosuficient), iar glosa conține traducerea literală (care girează privitor la conformitatea respectivei versiuni): „aceasta *nu să poate*” g. *Neputința iaste* (NTB, Mc., 10, 27) („imposibile est”; ἀδύνατον); „Împărăția ceriului *silescu*” g. *O iau cu putearea, o răpescu* (NTB, Mt., 11, 12) (*rapiunt*; ἀρπάζουσιν).

IX.6.3. Cele două rînduri de exemple de pînă acum arată că traducătorul prezenta un comportament inconsecvent, altfel spus, că el nu acționa pe baza unui set de principii coerent și sistemic elaborat, cu caracter imperativ. De aceea, uneori, traducerea este literală, ajungînd să conțină structuri vagi sau ambigue din punctul de vedere al limbii române, iar alteori ea conține echivalente acceptabile sau chiar reușite.

La rîndul ei, glosa ajunge să reflecte traducerea în mod invers. Dacă este firesc ca o traducere literală să urmeze textul străin, iar glosa să ofere forme și conținuturi care au darul de a lămuri pe receptor, situația în care glosa este cea care preia presiunea textului străin și asigură conformitatea cu textul de tradus este de natură să arate cît de puternic era resimțită în epocă necesitatea supunerii la litera textului de tradus elaborat într-o limbă care deținea un aspect literar bine dezvoltat.

IX.7. Un alt set de exemple este dat de cazul în care traducătorul, după ce a urmat cu fidelitate textul de tradus, are grijă să nu apară confuzii nedorite. Glosele acestea sînt cerute de limba română

nuanțele prin echivalare, ratîndu-se astfel îmbogățirea limbii, conjugată cu teama de a nu se pierde înțelesul de dragul nuanței.

³⁰⁶ Este vorba despre o tortură, prin care martirilor li s-a scris cu fierul roșu pe față. Nu este exclus ca, în intenția glosatorului, să fie vorba despre o completare explicativă.

deoarece, în respectivele cazuri, modalitățile de exprimare din limba-sursă nu sînt corespondente cu cele ale limbii române, traducerea literală fiind posibilă, însă neoferind rezultate lipsite de ambiguitate ori inteligibile. Întrucît elipsele, subînțelesurile uzitate de o limbă nu sînt neapărat și întocmai corespondente cu cele ale altei limbi, glosatorul simte nevoia predicatului, a unui atribut, a reluării unui substantiv, a explicitării unui pronume, a unei completări, toate acestea eliminînd echivocul, focalizînd sensul, lămurind receptorul. Unele dintre aceste precizări sînt realmente fundamentale, lipsa lor împiedicînd înțelegerea corectă a textului.

Aceste glose constituie și un exercițiu prin care traducătorii vor observa cu timpul că traducerea literală poate fi înțeleasă și dintr-o perspectivă nerigidă, chiar suplă, adevărata echivalență dinamică nefiind obținută prin trădarea sensurilor, dar nici a formei. Practic, avînd forma și sensul din limba-sursă în minte, vor încerca să regăsească acel sens, dar prin intermediul modalităților proprii limbii-țintă, eventual orientîndu-se după soluțiile și modalitățile folosite de limba-sursă.

Apar astfel: *sloboziră*-o g. *Corabiia* (NTB, FA, 27, 40); „Că întru el bine vru” g. *Tatăl* (NTB, Col., 1, 19); „I-au dus la-mpăratul” g. *Ianuş Ianni* (VS, apr., 27); „au tăiat capetele lor” g. *adecă a lui Evsebie și Filic* (VS, oct., 7); *aceaia zi* g. *Zuoa de giudeț* (NTB, Evr., 10, 25); „Deci călugărița ce face?!” g. *Melanthiia* (VS, dec., 24); „Și certă Iisus pre el” g. *Pre dracul* (NTB, Mt., 17, 18); „Slugă ești chemat? Nu gîndi, ce să poți fii și slobod, mai bine trăiaște cu *aceaia*” g. *Adecă cu slujbă* (NTB, 1Cor., 7, 21); „petrecea acolo” g. *în Sina* (VS, ian., 14); „Iară de verguri (...) bine iaste omului a fi așa” g. *În vergurie* (NTB, 1Cor., 7, 26); „Cu lapte hrăniuu pre voi, nu cu bucate, că încă nu puteați ce nece acum încă puteți” g. *Suferi* (NTB, 1Cor., 3, 2), („lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nunc quidem potestis”); „Bucatele a pîntecelui și pîntecele a *bucatelor*, iară Dumnezău (...)” g. *Îs rînduite* (NTB, 1Cor., 6, 13) („Esca ventri, et venter escis”); „Ce încă ai cîteva nume în Sardiia carii nu și-au spurcat veșmentele sale; pentr-aceaia vor îmbla cu mine *în albe*, că-s destoinici” g. *Veșmente* (NTB, Ap., 3, 4)

(„Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinaverunt vestimenta sua: et ambulabunt mecum in albis”); „trăim nemîncăți, și nemică luînd” g. *De mîncare* (NTB, FA, 27, 33) („expectantes ieiuni permanetis, nihil accipientes”); „glasurile prorocilor care le să cetia în toata simbăta, giudecînd pre el, împlură” g. *Tot ce era scris despre Hristos* (NTB, FA, 13, 27) (unde precizarea, prin limitare, lămurește sensul, în contextul general); *durearea mueriei* g. *Cînd naște* (NTB, *ISol.*, 5, 3) („dolor in utero habenti”); „Aceștea-s carii s-au despărțit” g. *De la săborul credincioșilor* (NTB, *Iuda*, 19); Epafra iubitul soful nostru” g. *În slujba Evangheliei* (NTB, *Col.*, 1, 7); „Filipp Evanghelistul (carele era unul din cei șapte)” g. *Diiaconi* (NTB, FA, 21, 8); „să va fi altui bărbat” g. *Muiare* (NTB, *Romani*, 7, 3); *scauna* g. *Crăești* (NTB, *Col.*, 1, 16) (*throni*³⁰⁷).

IX.8. Cel de-al treilea set de exemple are în vedere situațiile în care, utilizînd corespondentul sau echivalentul termenului din textul de tradus, în limba română se ajunge la valori și nuanțe de sens neidentice cu cele cerute în acel caz pentru respectivul context.

Urmărind traducerea literală și obținînd adecvarea formală la textul-sursă, traducătorul glosator va ajusta valoarea curentă sau paradigmatică a termenului din text, prin utilizarea în glosă a unui termen ce focalizează sensul pe nevoile contextului, obținînd echivalența dinamică cu textul-sursă.

Avînd în vedere că termenii din text reprezentau cuvinte care, luate izolat, făceau parte dintr-un fond bine cunoscut cititorului, se poate spune că, pe lîngă faptul că oferă valorile contextuale ale acestora, glosele dezvoltă valorile termenilor din text servindu-se de respectivele contexte, oferind astfel cititorului român noi posibilități de conceptualizare, în chipul celor din limba-sursă.

De asemenea, uneori, încercarea de a explica valorile contextuale ale termenilor conduce la tîlcuirea unui scurt segment de text. În acest

³⁰⁷ Limba română deținea termenul *tron*, dar sensul său era nepotrivit în acest context: ‘ladă, sicriu’.

caz, glosa nu mai este doar o modalitate de ajustare la valorile contextuale ale unui termen, ea devenind o mică explicație.

Situațiile care se înșiră în cele ce urmează sînt de natură să dezvăluie gradul de înțelegere a textului de către glosator, precum și unele procese intime de extindere și consolidare a nivelului lexical al vechiului aspect literar românesc. Metafora, metonimia, sinecdoca, jocul dintre denotație și conotație, re-creația reprezintă caracteristici particularizante ale limbilor, după cum asocierile – din planul limbii și din cel al gândirii – între sensuri, forme și realități, pot genera valori semantice și de întrebuițare în relație cu anumite contexte, precum și posibilități și disponibilități de actualizare proprii. Contactul dintre limbi reflectă cu pregnanță particularitățile limbii române și diferențele de conceptualizare și de reflectare a realității.

Oferind explicații și valori contextuale, glosele încearcă să lămurească receptorul, dar, în mod implicit, deschid uzului căi noi de reconsiderare a relațiilor dintre limbă, gândire și realitate.

IX.8.1. Astfel de cazuri sînt destul de numeroase, chiar dacă, și aici, se pot decela subcategorii: „Și atunci să va arăta *sămnul* Fiiului omenesc” g. *Sămnul Fiiului iaste putearea și slava lui, cu carea va veni* (NTB, *Mt.*, 24, 30); „ce fac carii *să botează* pentru morți” g. *Botezul să zice spălarea trupului mort, adecă scăldarea deaca moare* (NTB, *1Cor.*, 15, 29); „Iară acum ne-am slobozit de lege, murind el, întru carea eram ținuți să slujim noi întru noirea duhului și nu întru vechitura *scripturiei*” g. *Pre scrisoare înțelege-să păcatul* (NTB, *Romani*, 7, 6); „Că unulu-i Dumnezău, carele îndereptează *tăierea* împregiur den credință și netăiaria împregiur pren credință” g. *Jidovul, să înțelege tăierea împregiur, iară netăierea împregiur, păgînii* (NTB, *Romani*, 3, 30); „mearsără den jidovi și *credincioși*” g. *Ce să zice, carii veniia den păgîni, de să făcea creștini* (NTB, *FA*, 13, 43); *mortăciuni* g. *Au jărtvelor, ce să zice, carele sînt sugrumate, și nu le slobod sînge* (NTB, *FA*, 15, 20); „în zilele *scrisoarei*” g. *Cînd să scriia jidovii, să dea dajde* (NTB, *FA*, 5, 37) („in diebus professionis”; ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ὀποροφῆς) (traducerea coincide cu cele din CB, CP și BB); „Știind că curund mi-i a pune *cortul* mieu” g. *Cortul iaste trupul; înțelege că va*

muri (NTB, 2P, 1, 14); „Însă voi *unsoare* aveți de la cel sfânt” g. *Unsoarea, să înțeleage darul Duhului Sfânt* (NTB, II, 2, 20); „Și întră în casa Zahariei, și să *închină* Elisaftei” g. *Ce să zice că-i voi bine, și-i zise binețe, au zua bună* (NTB, Lc., 1, 40); „mai lesni iaste *cămilei* pren uriachea acului a treace” g. *Cămila să zice că-i funea corabii, iar în cest loc, să înțeleage cămila* (NTB, Mt., 19, 24); *sfinților g. Credincioșilor ce era în Ierosolim* (NTB, Romani, 15, 25); „Și adusără *asina* și mînzul și pusără desupra lor veșmintele sale, și-l pusără spre iale” g. *Tîlc: Hristos n-au șezut pre amîndoao, numai pre mînzul, cum arată ceialalți evanghelisti; că face pomeană Sfînta Evanghelie de amîndoao, iară într-un loc au fost* (NTB, Mt., 21, 7); „nu numai cu pîine va trăi omul, ce cu tot cuvîntul carele iase den *gura* lui Dumnedzeu” g. *Ce să zice: Săva cu ce voiaste Dumnedzeu să-l hrănească* (NTB, Mt., 4, 4); „Au nu avem puteare pre o *sor* uiare a o purta” g. *Muerii îi zice sor, nu pentru frăția, ce pentru cinste muerească* (NTB, 1Cor., 9, 5); „a fi destoinici slugi Legii ceii, noao, nu *slovelor*, ce sufletului, că slova omoară, iară Duhul înviiază” g. *Slova, să zice Leagea* (NTB, 2Cor., 3, 6); „cînd să ceteaște *Moisi*” g. *Leagea* (NTB, 2Cor., 3, 15); „Galilea *limbilor*” g. *Ce să zice păginilor* (NTB, Mt., 4, 15) (lat. „Galilaea gentium”, gr. Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν; *mîțe* g. *Mîțele de fier, carele țin corabiia în loc, de nu mearge, că-s cu unghi de fieru* (NTB, FA, 27, 29); „eu mă *jărtvesc*” g. *Înțeleage-să moartea lui* (NTB, 2Tim., 4, 6); *Isus g. Isus Naviin* (NTB, Evr., 4, 8) (precizare nu doar corectă, dar foarte necesară); „meargerea *grăiaște-se*: viață cu frică și cu cinste”; „«Cine va creade întru mine, cum zice scriptura, rîuri vor cură den mațele lui ape vii». Mațele amu acicea inemă se *grăiaște* (ce se zice, cugetele cuvintelor sufletului)” (CCÎ, 191, 28-31); „Numele *îngerului* să înțeleage purtătoriu de veaste” (VARL, 330, 4-5); „Pre scurt, *Evangheliia* iaste învățatura acelora lucruri ce-au învățat și au făcut Hristos”. (NTB, 116); *besearecile g. Săboarăle* (NTB, Romani, 16, 16); *beseareca g. Adunarea* (NTB, FA, 5, 11); *beseareca g. Adunarea credincioșilor iaste beseareca* (NTB, FA, 20, 28)³⁰⁸; *sinagoghiile g. Pre*

³⁰⁸ Avînd în vedere faptul că, în limba română veche, *besearecă* se putea

unde sînt strînși, de ascult cuvîntul lui Dumnedzău (NTB, Mc., 13, 9); sinagoga g. Unde să strîngea jidovii, să auză cuvîntul lui Dumnedzeu. Noi zicem besearca (NTB, Mt., 4, 23); șireagul ceriului g. Ce să zice soarele, luna și stealele (NTB, FA, 7, 42) („militiae caeli”; τῆ στρατῖα τοῦ οὐρανοῦ)³⁰⁹.

Fără a exista o glosă în textul maghiar, în locul corespunzător, PO prezintă sub *Gen.*, 31, 54: „Și Iacov giură lu Laban pre frica tăîni-său, lui Isac”, glosat: *Frica, amu teamerea domnezeiască*.

Referirea la „cel de care se teme Isac” apare deja sub *Gen.*, 31, 42, însă majoritatea diferitelor traduceri nu prezintă glosa în acel loc, ci aici, eventual cu o trimitere înapoi, către versetul 42. Textul maghiar a cărui traducere este PO prezintă sub *Gen.*, 31, 42 următoarea glosă cu referire la termenul *felelme*, cel care a fost redat în PO prin *frica*: „Iacob neuesi itt az Istent Isaknac felelmenec. Miert hogy Isaac Isten felő es tiszteellő vala?”. După cum se observă, PO nu numai că nu a preluat glosa pe poziția pe care aceasta apare în textul lui Heltai, dar a tradus în mod incomplet, obținând ceea ce era mai important; aceasta era una dintre modalitățile de a concepe Divinitatea: teama împletită cu respectul. Lectura *Vechiului Testament* (într-o anumită măsură, și aceea a *Noului Testament*) arată – prin termenii-atribute prin care Divinitatea este denumită preponderent într-un anumit moment – nu doar felul în care omul se raporta la aceasta și modul în care o percepea, ci și tipul dominant de relație la un moment dat. Mai este de notat că, B.magh. prezintă glosa la v. 42³¹⁰.

referi, precum în zilele noastre, atît la clădire, cît și la adunarea credincioșilor, lucru pe care *săbor* nu-l făcea, în afară de faptul că glosele au rolul de a arăta cu claritate despre ce anume este vorba în acel moment în text, opțiunea de a nu utiliza direct în text termenul din glosă arată aici și că traducerea încerca să utilizeze termeni echivalenți, la nivel formal, cu cei din textul de tradus.

³⁰⁹ În lipsa precizării (foarte probabil generată de experiența traducătorilor) ar fi fost extrem de dificil să se intuiască sensul sintagmei care s-ar putea înțelege și altfel (‘îngerii’, spre exemplu).

³¹⁰ Majoritatea textelor prezintă, pe urma celui grecesc, termeni care se centrează pe sensul cel mai cunoscut (nu cel mai vechi) al gr. φόβος. Termenul

O precizare a valorii contextuale a unui termen apare și în glosa internă din: „țietoriul lumiei (ce se zice. vrăjmașul)” (CCĭ, 127, 29), unde primul termen al sintagmei primește prin glosă sensul contextual exact, pentru ca auditoriul să nu înțeleagă altceva (era vorba despre Isus, care spunea despre sine că a învins lumea și pe stăpînitorul acesteia).

IX.8.2. Alături de acestea stau și două glose în care se face apel la autoritate: „Mielul paștelor. Mielul, ce sămn mielul, ne învață sfînt Pavel apostul la Corint, unde dzice: mielul paștelor noastre Hristos, cine derept noi se-au aldovănit” (PO, *Ex.*, 12, 5) (glosă preluată din textul maghiar); „în hrăboriia sa cea orbitoare omorîră pre taore” (PO, *Gen.*, 49, 6) g. *Taore iaste Sikhem, ceta ce au rușenat pre Dina. Așate ceteaște Ion Zlatoust.*

Este de remarcat sugestia implicită conform căreia glosa apare ca reflex al unei lecturi. Ultima propoziție nu este neapărat semnul prudenței glosatorului care ar indica în mod onest sursa fără a-și lua răspunderea celor de acolo; poate fi o formă de legitimare prin apelul la autoritate. În alte texte apare: „göggükben bikákat szelidítettek meg” (B.mag.); „in their selfwill they digged down a wall” (N.T.engl.); textele latinesc și grecesc prezentînd: „in voluntate sua suffoderunt murum”; respectiv: ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν ἀνθρώπους, καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον. Verbul din versiunea grecească avea sensul ‘estropier en coupant les nerfs’. Nu este lipsit de importanță faptul că gr. ταῦρος nu are doar sensul știut, ori poate căpăta sensuri figurate precum ‘bărbăție, vigoare (sexuală)’, ci și sensul ‘perineu’.

IX.8.3. În cazul în care termenul românesc ce putea fi utilizat era prea bogat în accepțiuni și, așadar, putea deveni prea vag, iar un alt termen, deși cunoscut, avea accepțiuni prea restrînse ori își pierduse valorile abstracte pe care contextul i le impunea, glosarea putea încerca să introducă anumite echilibre prin care limba își solicita resursele, iar

grecesc, însă, are și sensul ‘cel care eliberează de teamă, cel puternic’. Totodată, unele versiuni, cum este B.mag., pledează pentru termeni cu sensul ‘rudă, afîn, ocrotitor (mai puternic)’.

utilizatorul putea ajunge la înțelegerea textului: „Așa și noi, când eram poroboci, supt *leagea* lumiei eram puși supt slujbă” g. *Stihii* (NTB, *Gal.*, 4, 3) („elementis mundi”; τὰ στοιχεῖα), *stihii* g. *Leagea* (NTB, *Gal.*, 4, 9) și „Păziți-vă să nu vă înșale cineva pre voi, cu filosofie și cu înșălăciune deșartă, după rînduialele omenești, după *stihii* lumiei, iară nu după a lui Hristos” g. *Stihii* să înțelege obiceaiul Legiei supt carele îndereaptă Dumnezău Beseareca lui, în *Leagea Veache*, ca și suptu un *dascal* (NTB, *Col.*, 2, 8).

Cu un primitiv grecesc plin de sensuri, intermediat de slavonă, unde termenul este, iarăși, destul de încărcat în plan semantic, rom. *stihie* nu putea reda acceptabil ceea ce avea de redat. Soluția găsită de traducător este echivalarea în text prin termenul românesc care ar corespunde mai bine sensului contextual, dar menționînd în paralel termenul din original. În al doilea caz, cînd se revine la traducerea literală, are loc o inversiune, nedictată de cerințe ale traducerii, dar caracteristică oarecum NTB. Acest text conține și alte situații în care, la intervale rezonabile, doi termeni se permută din text în glosă și invers.

Scopul principal pare a fi încercarea traducătorului glosator de a facilita înțelegerea textului de către cititor, cu îmbogățirea lexicului limbii, dar și a cititorului. În cel de-al treilea caz, cînd se depășește simpla echivalare practică în primul caz, glosa conține o explicație mai amplă care fixează sensul contextual în cadre restrînse.

IX.9. Alte categorii de glose arată că traducătorul dobîndise deprinderea de a mînuî acest procedeu în modalități destul de complexe. Glosele care urmează nu se mai centrează pe forma ori pe conținutul textului, ci vizează scopuri mai îndepărtate și, oarecum, mai subtile.

IX.9.1. O primă categorie de glose avute aici în vedere decurge din faptul că traducătorul glosator încearcă să se adreseze românilor din toate zonele teritoriului dacoromân, în contextul în care limba română prezenta diferențieri sub aspect diatopic și diastratic. Fiind destinate unei largi circulații, aceste scrieri încearcă să depășească consecințele faptului că vechiul aspect literar românesc a cunoscut dezvoltări paralele în diferite arii ale teritoriului dacoromân și s-a întemeiat pe

graiuri populare local-regionale. Soluția traducătorilor și revizorilor a fost introducerea în discurs – prin intermediul gloselor – a unor termeni care constituie sinonime diacronice, diatopice sau diastratice. Aceste glose sînt aproape exclusiv lexicale, reflectă evidența și gradul diferențierii areale, cu eventuale consecințe în ceea ce privește înțelegerea textului.

Seminificativ este faptul că aceste glose nu sînt unidirecționate, adică ele nu apar exclusiv din perspectiva glosatorului aparținînd unei anumite arii lingvistice, ci sînt create din perspectiva cunoscătorului limbii române, dincolo de particularitățile unei anumite arii lingvistice. În felul acesta, glosatorul își arată intenția de a se adresa tuturor românilor și facilitează accesul acestora la un text scris într-o anumită zonă a teritoriului dacoromân.

Aceste glose mai arată că traducătorul privea lucrurile din perspectiva limbii ca sistem, formele utilizate avînd pentru el ranguri posibil egale, cu alte cuvinte, el acționa ca și cum ar fi considerat că este mai avantajoasă existența unui singur aspect literar și nu a mai multor variante regionale sau ca și cum ar fi socotit ca necesară înlăturarea sau depășirea amprentei regionale a materialului lexical. Afirmatia este întărită și de faptul că adesea termenii puși în coocurență nu constituiau neapărat niște necunoscute pentru vorbitorii de rînd și nu apar ierarhizați. Mai degrabă, este vorba despre termeni cunoscuți, dar asupra cărora diferitele arii lingvistice românești optaseră în mod diferit, unele zone actualizînd în mod curent un termen, alte zone pe celălalt.

Glosele acestei categorii, și ale căror rațiuni preponderente sînt cele mai devreme enunțate, se înșiră după cum urmează: *casnic* g. *lăcuitoriu* (VS, predosl.); *secrie* g. *vistear* (VS, predosl.); *corturi* g. *sălașe* (VS, predosl.); *moștii* g. *rămășițe* (VS, predosl.); *rămășițe* g. *moștile* (VS, nov., 9); *înfocării* g. *arderii* (VS, sept., 1); „înfocară un coifu de her” g. *înferbîntară* (VS, sept., 1); *cămin* *înfocat* g. *cuptoriu de foc* (VS, sept., 2); *cămin* g. *cuptoriu* (VS, sept., 2); *spată* g. *sabie* (VS, sept., 1); *untură* g. *undelemn* (VS, oct., 12); *mărturie* g. *măcenicie* (VS, oct., 17); *măcenicie* g. *mărturie* (VS, nov., 24); „ca herile în *viedzuni*” g. *cuiburi*

(VS, oct., 23); *sufruncealele* g. *sprânceane* (VS, oct., 23); *trîntiți* g. *oborîți* (VS, oct., 23); „toiage de *trandafiri*” g. *ruje* (VS, nov., 3); *pumnii* g. *bușii* (VS, nov., 5); *lîndu-să* g. *scăldîndu-să* (VS, nov., 16); *pieile* g. *meșinuri* (VS, nov., 24); „*iubitul* meu *fiu*” g. *dulcele* (VS, nov., 25); *pîntece* g. *vintre* (VS, nov., 26); „*ceatere* și *psăltire*” g. *cobuz* (VS, dec., 4); *unsori* g. *balsame* (VS, dec., 12); *mărgînd* g. *trecînd* (VS, dec., 14); *mergea* g. *purcedea* (VS, dec., 16); *sluga* g. *robo* (VS, dec., 15); *murind* g. *răpăosînd* (VS, dec., 16); *ol* g. *oală* (VS, ian., 5); *să ivi* g. *vădi* (VS, ian., 8); *dărimat* g. *surupat* (VS, febr., 4); *fiară* g. *gadina* (VS, ian., 21); *doică* g. *mamcă* (VS, mai, 4); *lumînarea* g. *fecliia* (VS, febr., 26); *verguriia* g. *fetiia* (VS, mai, 4); *tîrg* g. *Piață* (NTB, *Mt.*, 11, 16); *colibi* g. *Corturi* (NTB, *Mt.*, 17, 4; *Mc.*, 9, 5); *mînta* g. *Izma* (NTB, *Mt.*, 23, 23; *Lc.*, 11, 42); *lămpașale* g. *Fănărele* (NTB, *Mt.*, 25, 1); *rotariu* g. *Cioplitor* (NTB, *Mc.*, 6, 3); *călători* g. *Au surumani* (NTB, *1Tim.*, 5, 10); *stomahul* g. *Au rînza* (NTB, *1Tim.*, 5, 23); *într-alean* g. *Împrotivă* (NTB, *Col.*, 2, 14); *povăriei* g. *Tărhatului* (NTB, *FA*, 27, 10); „*căroră de nou veți să le slujiți*” g. *de iznoavă* (NTB, *Gal.*, 4, 9); „*Ce fum lini întru voi*” g. *blînzi* (NTB, *1Sol.*, 2, 7); „*stăpînii lor*” g. *Au domnii lor* (NTB, *1Tim.*, 6, 1); *aua* g. *poama* (NTB, *Ap.*, 14, 18); *o cetate* g. *un oraș* (VS, oct., 5); „*Dară cînd postiți, nu fireți, ca cei fățarnici, triști*” g. *Mîhniți* (NTB, *Mt.*, 6, 16); *loc cîmpiiu* g. *de șes* (VS, ian., 4); *săhăstrească* g. *postnicească* (VS, ian., 10); *sămăluinței* g. *de giudecății* (VS, ian., 19); *gîciia* g. *prorociia* (VS, ian., 19); *verdeți* g. *chiurechiuri* (VS, febr., 14); *curechiu* g. *veardze* (VS, dec., 11); *meniră* g. *numiră* (VS, febr., 18); „*trăgîndu-ș ruda*” g. *naștere* (VS, febr., 18); „*Și cu multă țîneare și cu întinsă rugă, a chinurilor măiestrii au răsîpit*” g. *a patimilor* (VS, febr., 21); *vistearerele* g. *cămărele* (VS, febr., 25); *vas* g. *Urcior* (NTB, *Mc.*, 14, 13); *stricatul* g. *gubavul* (NTB, *Mt.*, 26, 6); „*Că acesta-i sîngele meu, a Legii noao*” g. *Testament nou* (NTB, *Mt.*, 26, 28); „*Testament nou*” g. *Ce să zice a Legii Noao* (NTB, *Mc.*, 14, 24); *haina* g. *hlamida, plașca* (VS, oct., 26); *Rîm* g. *Roma* (VS, dec., 19); *rumân* g. *rîmlean* (VS, dec., 16); *mitnicii* g. *vameșii* (VS, oct., 30); *vetrile* g. *jărtăvnicile* (VS, oct., 21); *vatra* g. *trebnicul* (VS, oct., 21); „*Spălătoriul, cu altu nume medelniță*” (VARL, 283).

IX.9.2. A doua categorie de glose din această clasă cuprinde situațiile în care apare un discurs paralel, de esență persuasivă, prin care se inserează în text felurite indicații ce au rolul de a orienta receptorul.

Cîteodată, traducătorul se adresează în cel mai direct mod cititorului, sfatuindu-l, oferindu-i informații, avertizându-l cu variate mijloace: „Semnează, să știi” (LEGI *Munt.*, 574); „Caută dă vezi răspunsul patriarșesc” (LEGI *Munt.*, 230); „Caută, o, preote” (LEGI *Munt.*, 92); „Caută dă vezi aicea lucru minunat și te îngrozește” (LEGI *Munt.*, 94); „Acestea toate de afurisanie se-au aflat într-o carte a sfintei Sofii de la Solun” (LEGI *Munt.*, 92); „Amar de urgie. Cinsteaște de tot și foarte vei jeli și-ți va părea rău” (LEGI *Munt.*, 366); „adecă satan începu a mă ispiți” g. *să-ș facă pururea tot omul svînta cruce* (VS, oct., 23); „Acesta svîntul au făcut și molitva de la *Pavecerniță* g. *adevărat am aflat* (VS, ian., 28); „Atunce ș-feace sînta *cruce* preste tot trupul” g. *vadză vrăjmașii crucii* (VS, apr., 1); „Iară vasul ce era cu trupul svîntului au mărș la *viia văduvei aceiia*” g. *Spun istoricii cum corabiia au despicat viia văduvei în doao și să veade pînă astădzi la Țarigrad* (VS, ian., 27).

IX.9.3. A treia categorie de glose ilustrează centrarea traducătorului glosator pe actul traducerii. Discursul din glosă încearcă să promoveze o opțiune de traducere, să justifice o situație apărută, sau să aducă la cunoștința cititorului unele informații pentru ca acesta să aibă o imagine completă asupra situației din textul de tradus. Aceste glose sînt interesante și întrucît, dincolo de informațiile oferite cititorului – prin care traducătorul construiește un mic discurs persuasiv spre a căuta și obține adeziunea receptorului –, încearcă să instaureze o relație între traducător și cititor, acesta din urmă fiind sustras de la discursul textului și invitat să ia parte la micile necazuri ale traducătorului. Astfel, cititorul iese din lumea imaginară a cărții și ia cunoștință de caznele realității prin care cartea pe care o citește se edifică.

Este un tip superior de glosă, de ordin cultural, prin care se conștientizează un proces cultural, împreună cu unele dintre componentele sale.

În această categorie se pot enumera: *smochin* g. *Alții zic că-i mur* (NTB, *Lc.*, 19, 4); „în formă de nucă de migdeală” g. *Migdală unii dzic că-s dafine* (PO, *Ex.*, 37, 19); „în vremea lui Constantin Împărat Bărbos, *ficiorul lui Iraclie*” g. *într-altul dzîce „în dzîlele lui Marchian împărat, 5908”* (VS, mart., 4); „Bine e a nu mânca carne și a nu bea vin, nece a face ceva întru caria să poticnească fratele tău, au să smintească sau slăbească” g. *Aici, neci în greceasca mai mult nu aflăm, ce ceaialaltă rămășiță caut-o la 16 cap, la sfîrșit, afla-o-veri* (NTB, *Romani*, 14, 21); „Că cine iaste Pavel și cine e Apolos, *numai slugi*” g. *Chifa nu-i în grecească* (NTB, *1Cor.*, 3, 5); „După aceeaia, fiți toți depreună, răbdînd supărările cu dragostea firtăției, smeriți și *plecați*” g. *Grecească, așa-i cest verș* (NTB, *1P*, 3, 8); sau un caz extrem de semnificativ, prin care traducătorul își motivează o opțiune, apoi îl școlește subtil pe cititor, dar îi și induce ideea consultării unor traduceri românești anterioare : „Și arătîndu-ni-să Chiprul și lăsîndu-l în a stînga *vînslăm în Siria*” (NTB, FA 21, 3) g. *Întorsura cea demult zice înotăm, iară noi am scris vînslăm, căci vînslă cu corabiia pre apă* (NTB, FA, 21, 3)³¹¹.

Glosa aceasta este plină de sugestii. Autorii NTB au consultat texte românești mai vechi, în principiu, nefiind refractari la soluțiile pe care acestea le-ar fi furnizat versiunii lor, dacă ele ar fi fost compatibile cu viziunea lor asupra traducerii. Aparent, raționamentul pe scurt expus indică voința de a furniza o traducere riguroasă, dar în condițiile limbii române. Privind la textul din BB: („Și ivindu-ne la Chipros și lăsîndu-l pre el în stînga mergeam la Siria”), nu se poate admite că autorii acesteia nu au acceptat soluția argumentată a NTB. Sub FA 21, 2-3, textele secolului al XVI-lea prezintă o situație oarecum complexă: „Și aflăm corabie ce trecea întru Finichia și întrămu, *descărămu-ne*. E-nde rădică-se Chiprulu și lăsemu elu de-a stînga, **notămu** întru Sirie” (CB), „Și aflăm o corabie ce trecea întru Finichiia, întrămu de *vînslămu*. Și nă apropiem de Chipru și lăsăm-l elu de-a stînga, de aci **nutămu** întru Siria” (CV), „Și afl[...] corabie trecînd în Finichia, și întrăm, *vînslămu-*

³¹¹ Sub *Fapte*, 20, 15, așadar mai sus, în NTB apare: „a doao zi vînslăm”, fără vreo precizare; în locul respectiv, BB prezintă: „mergînd a doa zi”.

ne. Scorni-se în Chipr[u] și lăsa-l el de-a stînga, **notăm** în Siria” (CP). Așadar, pe poziția vb. *a vînsla* din NTB, textele vechi pe care le avem la dispoziție prezintă *a nota*. În finalul versetului anterior, unde ntb prezintă *a purceade*, acestea utilizează *a descăra* (CB), *a vînsla* (CV, CP). Aceste texte traduc astfel sl. ΠΑΡΕΛΧΟΜ, formă a verbului ΠΑΡΕΛΕΓΕΘΕΝΤΙ ‘navigare’. Cauza reală a opțiunilor diferențiate în NTB și BB stă mai degrabă în sursele diferite pe care le preferă cele două rînduri de cărturari. În textul grecesc apare aoristul ἐπέλεμεν al verbului πέλω. După cum se observă, întrucît acest verb indica mișcarea, deplasarea, *Vulgata* preferă să fie mai explicită, motiv pentru care va utiliza verbul *navigare*, exemplu urmat de versiunea slavonă. Nu este sigur că revizorii BB ar fi avut în față vechile texte românești ori vreo versiune slavonă, dar acest exemplu poate fi o dovadă a voinței autorilor BB de a nu se abate de la textul grecesc, indiferent de situația prezentă într-un eventual model românesc.

IX.10. Precum actualele note de subsol, adică sinonimice, explicative, metadiscursive, persuasive, culturale, glosele constituie un act lingvistic și cultural. În condițiile încercării de a oferi o traducere literală, într-o limbă care își forma aspectul literar tocmai prin astfel de acte de cultură, și sub presiunea unor modele culte evoluat, glosa constituie un element de ajustare și de acomodare a textului rezultat în urma traducerii, la valorile de sens existente în textul-sursă. Supusă rigorilor literalității și constrîngerilor lingvistice, situată la intersecția a două sisteme lingvistice – diferite prin structură și rang – traducerea nu putea genera prin sine soluțiile optime pentru a transla și obține conținuturile echivalente.

Liberă să se edifice în conformitate cu nevoile complexe ale textului și ale receptorului, glosa reprezintă procesul de finisare și ajustare prin care se va ameliora traducerea, pe porțiuni mici, dar importante și semnificative.

Prezența în text a unor inserte culturale ori xenisme impune apariția unei glose care să rezolve problema înțelegerii sensului sintagmei sau a termenului respectiv. Prezența în text a unor neologisme impune apariția unor glose care să ofere explicarea

termenilor respectivi sau, cel puțin, echivalarea lor prin sinonime ori structuri larg cunoscute receptorului.

Prin intermediul acestor glose – prin care cititorul poate pătrunde într-o civilizație cu o altă mentalitate – receptorul se îmbogățește sub aspect cognitiv dar, în primul rând, dobândește acces la niveluri de profunzime ale textului prin care își clarifică imaginea de ansamblu și de detaliu asupra conținutului celor citite.

Uneori, punctul de plecare al unor astfel de glose îl constituie un segment de text, pretext pentru ca receptorului să i se furnizeze informații noi, care-i lărgesc orizontul sapiențial și de gândire. Alături de rolul lămuritor și îmbogățitor, glosele din această categorie pot avea rolul de a atrage cititorul spre text, de a-l instrui și forma în sensul și pe baza textului, subliniind importanța câte unui verset sau a unei idei.

Utilizarea corespondențelor românești ai termenilor din textul-sursă nu rezolvă mereu problema înțelegerii, motiv pentru care apare nevoia de a restrânge sfera valențelor termenului în context, de a-l fixa pe un singur sens, cel din textul-sursă. Acest tip de problemă se poate rezolva prin definiții, dar și prin apelul la sinonime potrivite prin uzurile lor predilecte și prin valorile lor curente, adică la termeni în măsură să procure echivalența dinamică.

Alteori, dezambiguizarea poate lua forma unei întregi explicații referitoare fie în mod direct la cuvântul problematic, fie la întregul context, sau glosa poate ridica vâlul de pe o metaforă. De asemenea, caracteristici ale limbii-sursă pot genera în textul românesc nevoia de completări lămuritoare sub aspect lingvistic. În acest fel apar completări care par a continua textul pînă la obținerea înțelesurilor lingvistice din punctul de vedere al limbii române. Aceste glose, determinate de factori de ordin lingvistic, lămuresc contextul degajînd sensurile din sintagma și din termenii utilizați în text³¹².

³¹² Orice discurs necesită (în interior sau marginal) un metadiscurs (care, oricum, rămîne incomplet), esențial fiind felul în care se desfășoară relația simbiotică dintre limbă și gândire. Faptul acesta se poate foarte bine observa în discursul specializat (religios, juridic, de pildă) unde mereu sînt necesare

Atunci când privesc și pe cititorii din alte zone ale teritoriului dacoromân decît cea a destinatarului principal, conținînd o varietate de termeni (neologisme ale epocii, elemente de limbaj religios, popular, neutru, supradialectal, elemente ținînd de diastraturi diferite) glosele îl ajută pe acesta să depășească viziunea local-regională, îngustă, percepînd sistemul în varietatea sa, aducîndu-l la conștiința unității supradialectale.

În sfîrșit, glosele pot avea în vedere însuși procesele în urma cărora actul traducerii se constituie, oferind receptorului posibilitatea de a înțelege modalitățile prin care, în urma interacțiunii dintre limba-sursă și limba-țintă, textul trece dintr-o parte în cealaltă, suferind felurite constrîngeri și supunîndu-se anumitor cerințe.

Prin producerea și prin receptarea lor, glosele declanșează procese complexe în plan mental, la nivelul sistemului limbii și al creării normei, fiind un instrument prin care limba se exersează – ca sistem și ca vorbire – și se edifică – ca normă. Aceste procese au darul de a restructura (mai mult sau mai puțin profund) gîndirea și limba, de a le stimula în ceea ce privește formele și conținuturile lor. La nivel lingvistic, așadar, glosele pun în mișcare mecanismele limbii, fructifică valențele limbii, ameliorează posibilitățile acesteia de a se modela ca structură aflată într-un proces de creștere a coerenței sistemice, de expansiune și de perfecționare structurală și funcțională, trec din potență în act valențele acesteia și le fortifică, facilitează unele procese formative ale aspectului literar, care, astfel, se edifică (la nivelul lexical și sintactic). Ele pun în concurență elementele și forțele sistemului și, apoi, cern sensuri și forme, în cadrul unui discurs paralel care îmbogățește nivelul lingvistic, mental și cultural al unei epoci, exersînd toți factorii implicați.

Dincolo de acestea, glosele detensionează limba supusă torsiunilor traducerii literale, eliberează sensurile și călăuzesc publicul prin sfera conceptuală a textului, un public nu doar adus la înțelegere, ci și dăruit

predicile, explicațiile, interpretările, adeseori neînțelegerile ducînd chiar la anularea discursului principal (ceea ce poate genera erezii sau ilegalități).

cu un sistem rezonabil solicitat. Totodată, este semnificativ faptul că prin glose se pot depăși incompatibilitățile dintre limbi, confuziile și obscuritățile, cu păstrarea caracterului literal al textului.

La nivel conceptual, glosele ușurează pătrunderea într-o civilizație, într-o cultură, precum și accesul la o mentalitate mai puțin sau deloc cunoscută receptorului, restructurând nivelul mental al acestuia. Astfel, după ce, prin glosă, cititorul pătrundea un conținut de gândire, prin întoarcerea la traducere reușea să înglobeze un alt mod de a conceptualiza, pătrunzând mecanismele unui sistem lingvistic diferit, precum și relația acestuia cu gândirea, totul cu efecte benefice asupra structurii și conținutului, atât la nivelul limbii române, cât și al gândirii respectivului cititor.

Glosele reflectă și servesc procese de nevoi intrate în relații complexe: dinamica aspectului literar și cea a receptorului, nivelul de dezvoltare al activității de traducere, toate activate în urma contactului cu o limbă mai exersată și un text complex. Procesele și rezultatele acestea reflectă nevoile și tendințele factorilor ce le solicită și generează. În cadrul acestei dinamici complexe, plasat în punctul în care limbile în contact, textul de tradus și rezultatul traducerii se conjugă, cititorul este ajutat, prin glose, în a-și acomoda performanțele și înțelegerea la realitatea textului.

Datorită faptului că textul se constituie – pe cât poate mai mult – în imagine a originalului tradus, glosa împlinește textul servind înțelegerii acestuia sub aspect conceptual deoarece încearcă să reflecte cu suplețe doar conținutul. Fiind un instrument prin care, după ce se traduce traducând, se explică glosînd, după ce traducerea apare ca literă, glosa se edifică ca spirit.